

I KAUGELIAN NI DUMAGET

Dumaget Customs

written by

Diego Friginal

Various Illustrations

Rafael Aquilar

Summer Institute of Linguistics Philippines, Inc.

Translators

1973

Publishers

Published
in cooperation with
Bureau of Public Schools
and
Institute of National Language
of the
Department of Education and Culture
Manila, Philippines

874-200

Printed in the Philippines

FOREWORD

Some of the glory of the Philippines lies in the beautiful variety of people and languages within its coasts. It is to the great credit of the national leadership over the years that no attempt has been made to destroy this national heritage. The goal has been instead to preserve its integrity and dignity while building on this strong foundation a lasting superstructure of national language and culture.

The present book is one of many designed for this purpose. It recognizes the pedagogical importance of dividing literacy and second-language learning into two steps-- literacy being the first. When a student has learned to read the language he understands best, the resulting satisfaction in his accomplishment gives the drive and confidence he needs to learn the national language. His ability to read, furthermore, is the indispensable tool for the study this program will require.

The Department of Education of the Philippines is proud to present this latest volume in a nationwide series designed to teach the national language through literacy in the vernaculars. It will strengthen both the parts of the nation and the whole.

JUAN L. MANUEL
Secretary

FOREWORD

One of the noble aims of Education is to equip every citizen to participate meaningfully in his society and to share in shaping the destiny of his country. Providing literacy instruction in each man's vernacular is a basic step in realizing this goal. To promote this purpose the Summer Institute of Linguistics works in agreement with and under the auspices of the Department of Education in the Preparation of instructional and supplementary reading materials for the various Cultural Minorities of our country.

The Bureau of Public Schools takes pleasure, therefore, in presenting this volume of literacy material which is part of its list of approved supplementary reading materials prepared for use by the Public School in the areas using the vernacular of these materials.

LICERIA BRILLANTES SORIANO
Director of Public Schools

PREFACE

This book of short stories was written by Diego Friginal during his participation in a literature workshop at the Nasuli, Bukidnon headquarters of the Summer Institute of Linguistics.

It is hoped that this booklet will help speakers of Umiray Dumaget achieve skills of literacy and communication in their own dialect which will help them easily achieve the same skills in the National Language.

The translation of the Dumaget is given after each story, in Tagalog as it is spoken in Quezon Province.

Thomas R. Macleod
Summer Institute of Linguistics

TUNGKUL DE PANGNENOP

Be ikami a manga Dumaget ay gepangnenop ay peesip mi ti ano i kabuluhan na. Ta be i pinangnenop mi ay ikami ay pesoysoyen ni kabeyu ay i kabuluhan na ay nádetong i linumot a maslog. Be pan ikami ay gepamaget ta ikami ay nangnenop a ikami ay nakabuno ni agta ay te kabuluhan kon a nakaamit kami ni bebuy. Kanya be ikami ay nangnenop ni maginon ay talage a te namaget dikami ta sasabi ni matandain mi "Ay iwina ay

matud a masakut kanya magpanulusun kamo a minanganak." Ta gepanulusun kami ngani. Isin pa a sabi ni matandain mi ay magioyo "Be ikamo ay nangnenop a ikamo ay kinaget ni asu ay wet kamo naggulugela de bukod ta kakaget kamo ni bebek."

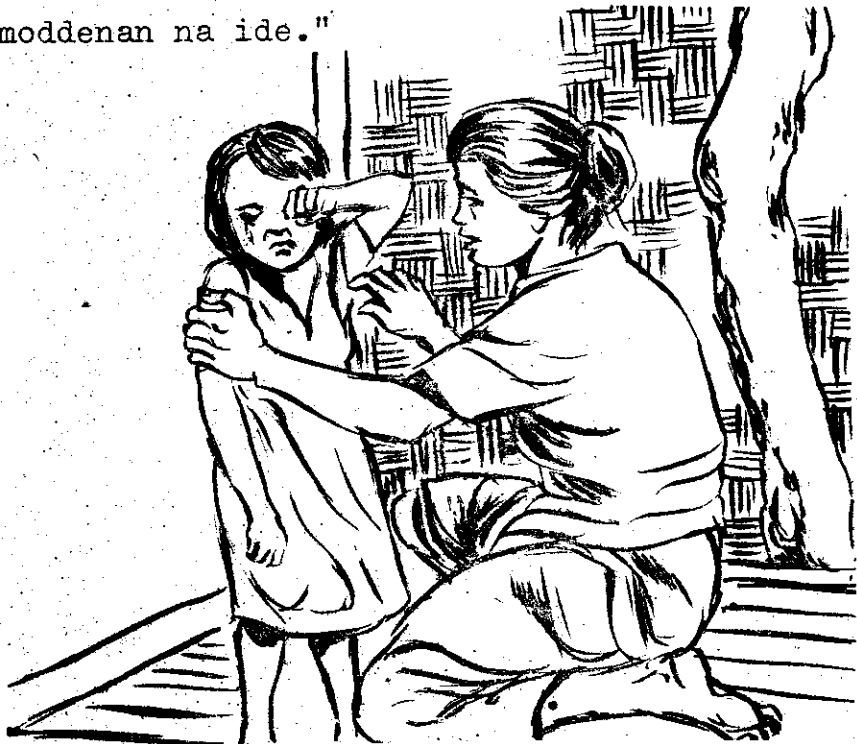
ITO AY TUNGKOL SA PANAGINIP

Pagkaming mga Dumagat ay nananaginip ay iniisip namin ang kahulugan ng aming panaginip. Kaya kong nananaginip kami na kami ay hinahabol ng kabayu ay may kahulugan ng babagyo ng malakas. Ngayon kong kami naman ay naghahanap ng baboy sa bunduk at kami ay managinip na kami ay nakapatay ng tao, kami ay makakahuli ng baboy. Ito ang kahulugan ng panaginip na iyon. Halimbawa naman kong kami ay managinip na kami ay kinagat ng aso ay ang kahulugan nito kami ay kakagatin ng ahas. Kaya hindi kami maglalakad sa bunduk sa araw na iyon. Ito ay sinasabi ng aming mga magulang at ito raw ay tutuo.

TUNGKUL DE KAMODENAN PATI ANAK

I peyedi dikami ni manga kamoddenan mi ide ay magioyo. Pesabi ni ama ko pati ina ko deko, "Ay wet ka getolad de manganak dena a kakmukan a pekita ko a an te manga gelang de matandain. Ta makati sasabi ni kakmukan a nekita dikaw ay an

nay petoduan ni manga kamoddenan na ide. Misan ay be piyun i kekita de dikaw ay an de sasabi i maginon a tungkul dikami. Ta halimbewa be ikaw ay nátakeg de pagulugitnan ni matandein ide ta am mo sinabi a nekisila ok ngona ay talage a sasabi de a ikaw ay an tinoduan ni kamoddenan mo ide. Misan be ikaw ay gepakisila dide ay sasabi de, "Ay i anak a oyo ay petoduan ni manga kamoddenan na ide."

TUNGKOL NAMAN SA MAGULANG AT SA MGA ANAK

Ang pangaral sa amin ng aming mga magulang ay ganito. Halimbawa sinasabi sa akin ng aking mga magulang, "Huwag kang totulad sa ibang mga bata diyan na nakikita namin na mga walang galang sa matatande sapagkat kong makita ng ibang tao ay nakakahiya at sasabihin nila na hindi ka pinangaralan ng iyong mga magulang. Ngunit kong mabuti ang nakikita nila sa iyo ay hindi kami masasabihan ng masama ng iba. Lalo na sa pagdaan mo sa pagitan ng dalawang matanda, baka hindi mo nalalaman ang sasabihin mo sa kanila, siguro ay dadaan ka nalamang na walang imik. Masama iyon kaya kong ikaw ay dadaan sa pagitan nila ay ganito ang sasabihin mo, 'Makikiraan nga po.' At kong ganyan ang ginawa mo, sasabihin nila na ikaw ay tinuturuan ng mga magulang mo."

TUNGKUL DE BELOY NI DUMAGET

Nano mangáyun ay be ikami ay gepilong de isin a lugel ay dapat a ikami ay gebeloy pala ni misan untik. Nano be abi di ay dapat a nangamit kami ni misan agid ni betag ta yeyedi mi a saolan. Iwina a pagyedi mi ni beloy ay tangani wet nabesa ni tapok be natapok. Misan ay de abiabi ay dapat la a lelewesan un agid ta inon ay be natipaan ni adow ay nolukut la ta magi an di te kabuluhan. Nano be te panahon pa ay dapat a totupi i agid ni betag ta be i oyo ay tinupi ay

talage ngani a matibey di ta kasta mokpal. Pati i agid ni betag ay napatud pala a pantaklop be getapok ta ikami ay getotol.

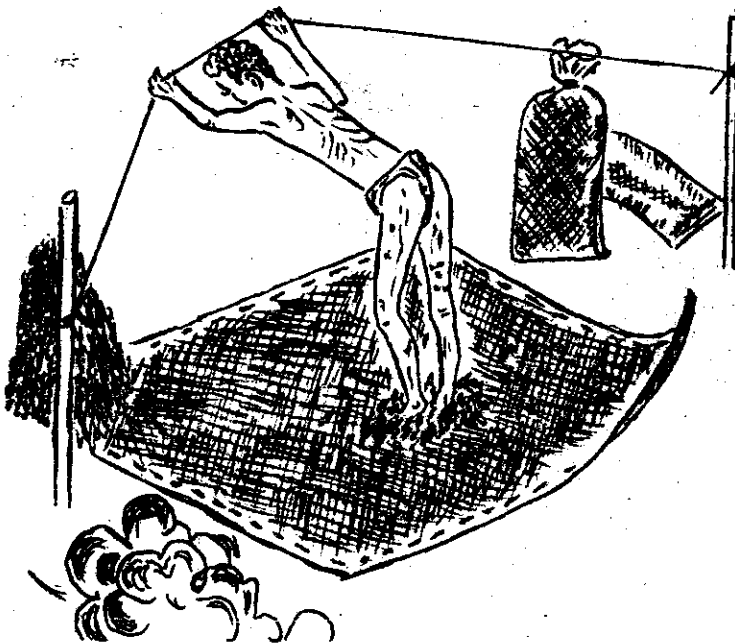

TUNGKOL NAMAN SA PAGBABAHAY NAMING MGA DUMAGAT

Ngayon mga kaibigan, kong kami ay natutulog sa ibang lugar ay dapat kami ay gumawa ng bahay kahit maliit lamang. Kong gabi na ay dapat na kami ay kumuha ng dahon ng saging na gagawin naming silungan. At ito ay para hindi kami mabasa ng ulan. Ngunit sa umaga ay dapat na palitan ang bahay na ito dahil pag-ito ay nasikatan ng araw ay kukulubot ang dahon at magiging walang kuwenta. Ngunit kong may panahon ay dapat na natupiin namin ang dahon na ito. At pag-ito ay natupi lalong matibay at nakapal. Ang dahon ng saging ay puwede ring pandung kong umuulan lalo na kong kami ay naglalakad.

I OYÓ AY TUNGKUL DE PARAY

Nun ikami ay duman pa de Dibut ay gehanap kami de Dibelu ni paray be geani i abeng. Misan ay dingan kami ngona nototol de Dibut ay gesalad kami ngona ta papalit mi ni paray de apun a detong mi duman ta buot pan a masakut ni kábengan i ikan kanya pepalit de ni paray. Dingan sasabi de dikami, "Be buot yu ay ikamo di i manggeyok nun paray ko a isin a mandela." Kanya ikami ay

nagkasalig be maginon ta ikami ay te pápangan di. Nano be nakámit kami di ni manga lima a sako a paray ay depat a umoli kami di de Dibut. Ta sasabi ni ama ko "Ay piyun pa ay magtabes kitam ni petanoman tam ni kakmukan a paray i pati hanggen te pápangan kitam ta be nakatanom kitam ay ang kitam di gepakiani dila." Kanya ikami ay getabes ngani ni kaengin ta gepasok kami ni paray.

TUNGKOL SA PAGHANAP NAMIN NG PALAY

Noong doon pa kami sa Dibut, kami ay nakikipaghanap sa Dibalu kong nagaani ang mga Tagalog doon. Ngunit bago kami aalis sa Dibut, mangingisda muna kami at ito ang ipapalit namin ng palay, pagdating namin duon sa hapon dahil gustung-gusto ng mga Tagalog ang isda kaya binabayaran nila ng palay. At saka sasabihin nila sa amin na kayo na ang gumiik ng aming palay na isang mandala o talompok. Kayat kami ay matutwa kong gayon dahil magkakaroon na kami ng pagkain. Ngayon kong kami ay nakaipon na ng limang sako kami ay uuwi na sa Dibut. Pagdating sa bahay sasabihin ng aking ama na "Mabuti pa ay magtabas tayo ng pagtataniman ng palay habang may kinakain tayo. Kapag tayo ay nakatanim na hindi tayo makikiani sa iba." Kaya kami ay nagtatapas ng kaingin at kami ay nagtatanim ng palay.

TUNGKUL DE ANAK NI KEW

Nun naedup pa i ama ko ay sinabi na deko a magioyo, "Sumut ka deko ta nadekalasan kita diage ta mammayegyeyet kita." Ay sinabi ko diya, "Aset, makati madegdeg kitam duman!" Misan ay tinubeg na deko a "Te kumut pati singit kita, wet ka matakut." Kanya sinabi ko "Ay hali di, i tam di duman de kalasan diage." Nun abiabi di ay tinumotol kami dingani a nammayegyeyet de kalasan. Nano ay pagdetong mi de kalasan ay kinumita kami ngani ni makianak di a mayegyeyet kanya sinabi ko de ama ko "Ay papalano nano, ama, i pagdewet?" Ay sinabi na deko, "Wet ka magtanta ta kekita mo nano." Kanya sinabi ko "Ay hali ngani tangani makatingges ok pala ni pagdewet." Nano ay yinadi na ay kinumipot la de lanut a napaaroy duman ta eya ay dinumawet pati eya ay te nakitin a sabek a ponguniden na. Nano ay sinabi ko "Ay an dapat a te oniden kamo ta

tagein yu la i sanga na na." Dingan dinagdeg na un sabek ta ako i namulut nun nagkadegdeg ide.

TUNKOL SA PAGKUHA NAMIN NG BUNGANG KAHOY

Noong buhay pa ang aking ama, ganito ang sinabi niya sa aking. "Sumama ka sa akin bukas at pupunta tayo sa bundok at kukuha ng mayegyets." (Ito ay bungang kahoy.) Ngunit sinabi ko sa kanya, "Baka tayo ay mahulog doon." Sinabi niya sa akin, "Tayo ay may kamay at paa, kaya't huwag kang matakut." Kaya ang sabi ko sa kanya, "Ay sigi na tayo na sa bundok bukas!" Pagdating ng umaga ay lumakad kami para manguha ng bungang kahoy sa bundok. Pagdating namin sa bundok ay nakakita kami ng maraming bungang mayegyets. Tinanong ko sa aking ama, "Kong papaano ang pagakyat?" Sinabi niya sa akin, "Huwag kang magtanong at makikita mo ngayon." Kaya't sinabi ko, "Mabuti at malalaman ko rin ang pagakyat." At siya ay kumapit nga sa baging na nakabitin at siya ay umakyat. May dala pa siyang lalagyan na sabak ng dahon ng anahaw. Sinabi ko sa kanya na hindi na dapat magdala pa ng lalagyan dahil ako na lamang ang mamumulut sa ibaba kong puputulin ninyo ang sanga ng kahoy. Kaya ihinulog nga niya ang dala niyang lalagyan.

I OYO AY TUNGKUL DE PAGTANOM NI KAMOTI

Nun ako ay duman pa dikami de Dimanayet ay sinabi ni ina ko, "Aset ay getanom ok ni kamoti de kaengin tam na tangani te pápangan kitam de amiyaen i a nádetong." Ay nagtanom ngani ta inumunid pan a masakut un kamoti na kanya ikami

ay an natigeng nun amiyen a inon. Ta be buot mi a nāmangan ni biges ay nongotkut la i ina ko ni kamoti ta panggegetang na de abeng ni kuwarta ta dingani nágetang kami di ni biges. Misan ay i pagtanom na ni kamoti ay petapur na de putok ni madisalad a masakut ta be maginon kon ay nounid a masakut un kamoti.

TUNGKOL NAMAN SA PAGTATANIM NG KAMOTE

Noong kami ay naroon pa sa Dimanayat ay sinabi ng aking ina, "Ako ay magtatanim ng kamote sa ating kaingin at na tayo ay may kakanin sa amihaning darating." Nagtanim nga siya at malaman ang mga kamote kayat hindi kami nagutom noong amihaning iyon. At kong gusto namin ng bigas ay huhukay lamang ang aking ina ng kamote at aming ipagbibili sa Tagalog, saka kami bibili ng bigas. Ang pagtatanim niya ng kamote ay binabaon niya ng malalim sa lupa dahil kong ganoon daw ay lalaman na masiyado ang kamote.

TUNGKUL PAN DE PAGKASAL

Nun ikami ay kinasal pati bebi ko ay nagpakalutu i mangáyun ko ide ta ikami pan ay duman la nunde disalad kalipalipa pati manga.

panuwangan ko ide. Ta ikami a manga Dumaget ay te ugeli a an dapat a nátabeng a gepakalutu i kakasal. Nun lutu di i papangan ay sinabi nun magpapakalutu "Ay lutu di yo. Dapat a námangan di." Kanya sinabi ni ina ko "Ay námangan di kon. Ay wet ka námangan ni hanga." Ta ide ay nag-akod di de hinande a pamanganan. Ikami ay te hande a olam a bebuy de bukod pati manok ta ikami ay

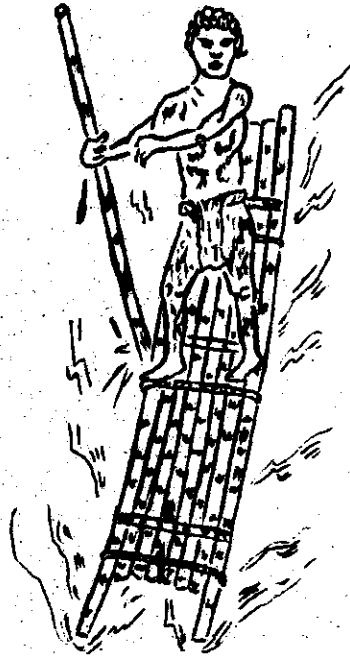
namangan de kasagkad ni kamoddenan mi ide kanya naglabug ngona dingan kami kinasal. Ta ikami ay namangan de kasagkad ni kamoddenan mi ide kanya ikami pati bebi ko ay namamos dila de kasagkad ni matandein mi ide namas pangani ta sinubuan de ikami. Ay talage di a nagkamamos kami a masakut.

TUNGKOL NAMAN ITO SA AMING KASAL

Ng kami ay kinasal at ang aking asawa ay nagluto ang aking mga kasamahan dahil kami ay nasaloob, nakaupo kasama ang mga biyenang ko. Kaming mga Dumagat ay may ugali na hindi dapat na tutulong ang kinakasal sa pagluluto. Ng luto na ang pagkain ay sinabi ng magluluto, "Na luto na at dapat ng kumain." Sinabi ng aking ina, "Kakain na raw, ngunit huwag kang kakain ng marami." Sila ay naghayin at kami ay may handang ulam na baboy sa gubat at manok. Kami ay nagtaboy muna bago kami nagpakasal. Kami ay kumain sa harap ng aming mga magulang kayat kami at ang aking asawa ay nahiyang mabuti sa narapan nila. Lalo pa at kami ay sinusubuan nila.

TUNGKUL DE BELSA A KAWEYEN

Nun ikami ay duman de Dibut ay magsasalad kami misan ay ang kami la te manga bengka a kew ta am mi katinggesan i pagyedi. Kanya sinabi mi ay dapat a ikami ay magyedi ni belsa a kaweyen ta

nagvedi kami ngani ta ikami ay duman gesakoy di,
adow-adow. Ta ikami ay gekang de an masakut a
pesalad ta makiekan, i duman. Misan ay i malot
la de belsa ay be makiddesi ay an naptud a
nang-adde kami ni biges o misan ano a nabesa.
Misan ay be an makiddesi ay piyun pan la ta an
nagkabesa. Pegemit mi de belsa tangani
makatotol ay tikon be kati i kaddumanan na. Nano
be libtong di ay depat di i sagwen.

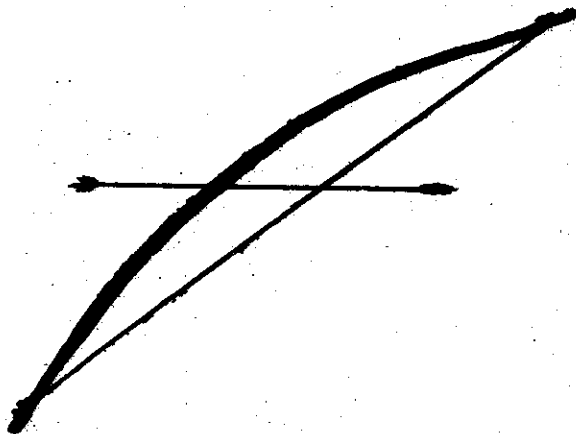
TUNGKOL NAMAN SA BALSANG KAWAYAN

Noong kami ay naroon pa sa Dibut ay kami ay magaan tipara. Ngunit wala kaming bangkang kahoy dahil hindi kami marunong gumawa. Kayat sinabi naming dapat kaming gumawa ng balsang kawayan. Gumawa nga kami at kami ay doon sumasakay arawaraw. At kami ay nagpunta sa hindi masiyadung sinisisid arawaraw at doon ang maisda. Ngunit ang masama lamang sa balsa ay kong madasi ang dagat, hindi makapagdala ng bigas o ng anomang mababasa. Ngunit kong hindi naman madasi ay mabuti dahil hindi nababasa. Ang aming ginagamit sa balsa kong palalakaran namin ay tiki kong mababaw ang kinalalagyan. Ngayon kong malalim naman kailangan ang sagwan.

TUNGKUL DE PAMAGET NI BEBUY

Nun naedup pa i ama ko ay ugnay eya a gepamaget. I pegemit na ay biyo ngani ta ikami ay gepangan a ugnay ni usa pati bebuy. Ta sinabi na dikami a manganak na "Ay dapat kamo pala a magpamaget a magi ako nano." Kanya ikami magweli pati kaka ko ay buot mi tebe a namaget nano ni biyo. Sinabi ni kaka ko deko "Ay magpamaget ka man a magi tinutugun ni ama ta." Kanya ako ay namaget ngani nun ako ay duman pa dikami de

Dimanayet ta i ginamit ko ay biyo ngani ta ugnay kami pala a gepangan ni bebuy pati usa. Kanya la ay be de kaduotan ay mahedep a namana be an naketingges ta gesausaud pan de kalanotan kanya nakegikan di i bebuy be kinta na i tinumigyun.

TUNGKOL SA PAGHAHANTING NG BABOY

Noong buhay pa ang aking ama ay palagesiyang naghahanting. Ang kanyang ginagamit ay abusug kaya kami ay palaging kumakain ng usa at baboy. Ang sabi niya sa aming manga anak, "Dapat din kayong maghanting na katulad ko ngayon." Kaya't kaming magkapatid at ang aking kuya ay nais naming maghanting na ang gamit ay busug. Ang sabi sa akin ng kuya ko, "Ay maghanting ka katulad ng biling ng ating ama." Kaya't ako naman ay naghanting noong ako ay naroon pa sa amin sa Dimanayat. Ang ginagamit ko ay busug kaya't palagi kami kumakain ng baboy at usa. Ngunit kong sa kasukalan ay mahirap ang pumana kong hindi ka marunong dahil nasasabit sa mga baging at makakatakbo ang baboy pagnakita nila ang gumagalaw na baging.

TUNGKUL YO DE PAGLABUG DE KALASAN A AM PA
KATINGGESAN

Nun sakadow ay i kamoddenan mi ide ay
gelabug ide kanya de apun ay nasurutsurotan ide a

magioyo, "Deno man, mangáyun i masampat a lalabug tam diage?" "Misan ay i piyun ay un katinggesan yu a makibebuy." Nano ay sasabi ni isin dide a "Aset, duman ngan de pinapagowen ko dipun ay kasta makagewe dila ni bebuy." Kanya sasabi ni kakmukan, "Aset ay duman pangani. Diage tangani makámit kitam ni bebuy ta i kakmukan pan a kagupaden ay geyodu ide tangani te bobungo kitam de karne ta i isin a gupad ay magbebentay de mangának i." Ay-o maginon dila i nasasabi ko.

TUNGKOL ITO SA PAGTATABOY NG HINDI PA ALAM

Noong uniang panahon, ang aming mga magulang ay nagtataboy sila. Kaya't sa hapon ay maguusap nila ng ganito, "Saan tayo magtataboy bukas?" "Ang mabuti ay ang alam ninyong mababoy." Pagkatapos sasabihin ng isa sa kanila, "Sa aking pinuntahan kahapon parang may mga bakas ng baboy at pinagkainah." Kaya't sasabihin ng iba na "Doon tayo pupunta sa kinabukasan para makahuli ng baboy. Ang ibang mga matatandang babae ay magyuro ng pugahan, at nang tayo ay magputus sa karne. Ngunit ang isang matandang babae ay maiwan lamang sa bahay at bantay sa mga bata."